

A. PIERRE BROUSSAINEN OMENALDIA

PIERRE BROUSSAIN-EN OMENEZ

Hazparne-n, 1978, apirilak 16

Euskaltzainburuaren agurra:

Hazparneko alkate jaun,
Hazparneko herritar,
eta Broussain zenaren oroitzapenetan etorri zareten
guztiori: Esker mila!

Bai. Euskaltzaindiaren izenean eskerrak ematera behar-tua naiz, zeren Pierre Broussain, Hazparneko semeak, Hazparneko hauzapez ohia, eta Euskararen Akademiako sortzai-leetarik handienetako bat ohoratu nahi izan baituzue. Ez alferrik. Hunelako gizonen itzala behar-beharrezkoa zaigu gure herriaren izaiteari zor diogun atxikimendua eta leialtasuna gal ez dezagun.

Ez naiz jarriko Broussain-en dohainak eta lanak kontatzera, zeren bada gaur beste hizlaririk hori eginen duenik. Bakarrik esango dut Euskal Akademia sortu aitzin, Broussain jauna anitz urtez ibili zela har-emanetan Azkue jaunarekin eta beste batzuekin, eta hau zen ahalegin eta lehia hoiene xedea: Euskararen Akademia hori sort zedila.

Hau bagenekien lehendik ere, Akademia beraren agerkarian emanak diren eskutitzetarik. Baina orai jakin dudanez, anitz eskutitz berri edo ezezagun agertu dira berriki. Ba omen da Broussain zenaren kutxa bat, beti hertsirik zegoena eta orai lehenbizikotz zabaldu dena. Eta zer ez den aurkituhan! Hainbeste eskutitz garai hartako euskaltzaleenak, eta Broussain jaunak maiteki gordetzen zituenak! Agertuberri diren gutunokin hobekiago ezagutu ahal izango da urte haietako euskal giroa eta bereziki Broussain-ek euskal zaletasun hura pizten izan zuen partea.

Azkenik, neke eta ardura hoiene fruitua bere begiz ikusi ahal izan zuen Broussain-ek, zeren 1919. urtean sortu baitzen

Euskaltzaindia. Eta nola ez! Barnean hartua izan zen bera, euskaltzain edo "académicien titulaire" izendaturik.

Doi-doi, ordean, egin ahal izan zuen lanik, zeren hurreneko urtean hil baitzen. Hala ere, Akademiaren agerkarian badira bi lan Broussain jaunaren izenaz.

Haren hil-berria ematerakoan hara zer dioen, *Eskualdunatik* hartuz, Euskaltzaindiaren *Euskera*-k bere lehen zenbakian:

Ezagutu duten guziek badakite zenbat zen gizon ona, xehea, mintza-errexka, zuzena, ixila, espantu gutikoa, gozoki eta lainoki guzien meneko emaiten zena. Berezi gerlako egunetan, zerbeit berri edo xehetasun edo laguntza galdez herrikoetxerat zoazin Hazpandarrek ez dute aiantzia, zoin maiz han ikusten zuten beren haurpeza, zoin errexki mintzatzen ahal zuten, zoin gogotik bere ahalak oro egiten zituen heientzat. Iduri zuen egiazki ez zuela deus bertze lanik, ez zuela bertze griñarik bere herritarren beharrez beizik.

Hunelakoa zen gizona.

Baina, esan dudanez, badira gaur hemen Broussain nor zen eta zer egin zuen kontatuko digutenak, eta hoiei uzten diet hitza.

Xoilki, eta hori bai, bihotz-bihotzez, eskerrak eman nahi dizkiot Hazparneko herriari eta Hazparneko haurpeza Broussain-en gorazarre hau eta euskal kulturaren aste hau antolatu dutelako. Broussain-en etsenploak izan dezala beti segida Hazparne-n eta bai Euskal-herri osoan ere! Halabiz.

P. BROUSSAIN, HERRI GIZON

Hazparne, 1978 - IV - 16

Larramendi, auzapez-ordea

Jaun Presidenta, Eskualzaindiko lagun, kide guziak, ongi etorri gure artean.

Atsegin eta ohore du Hazparnek, bi urtez segidan zuen enezebitzea, eskual kulturaren aste hunen bururatzean.

Bihotzez agurtzen ditut ere, gure mera eta kontseilu general ohi, Pierre Broussain jaun zenaren familikoak.

Ongi etorri azkenean, biltzarre balioak eta aberats huntarat egorri zirezten guzieri.

Omenaldi bat emana izanen da beraz, hainitz ustez gure hema eta kantonamendua estalki zerbitzatu duen, gure aitzinako bati.

Ni baino argituago diren jaun batzuek, erranen dautzuet zer gizon baliosa eta zer eskualzalea izan den Pierre Broussain.

Haren ethempluak lagun gitzala denak, artalkiago, gure mintzairaren oraino hobeki zaintzen eta hedatzen.

Molde hortan dugu atxikiko gure Eskual-Herriari, hainitz jelosten, dakoten nortasun berezia.

Maddalen Chavlier anderea,

Yenofa Leroy anderea,

Eskualzain jaunak,

Jaunak, Andereak,

Duela urthe bat, hemen berean ginanden, Eskualzaindian sartu berri hazpandar bati omenaldiaren egiteko. Aipatu ginituen orduan, anitzinagoko urthetan, eskuararen alde agutitu diren hazpandarrak. Horietarik lehena edo lehenatarik bat, Pierre Broussain jauna, Eskualzaindia moldatu zuten

hamabi gizonetarik bat, Hazparneko auzapez egona. Aitortu behar dut, hori jakina gatik, Pierre Broussain aipatzean ez nuela asmatzen ere zoin aberatsa zen haren nortasuna, zoin barna utzi duen bere hatza Hazparneko harat-hunatetan, zoin baitezpadakoak izan diren eskual mintzairaren alde ibili dituen urhatsak. Ez da ene salasa izanen eskuara-ren alde egin dituenak aipatzea. Zonbait hitzez nahi nuke bakarrik orhoitarazi nor zen Pierre Broussain, nola, 14 urthez auzapez egon delarik, jokatu den bere lumiaren onetan, zu sendimendu eta ideiek sustengatu duten haren obra.

1859 Agorrilaren 5ean sortu zen Pierre Broussain Hazparne Barrandigia. Bere aita, Bartolo Broussain, amerikano ohia hila zen lehenxago, bere ama Janie Salagoity sortzez kanboarra. Baziren 5 haurride, 4 anaia eta arreba bat, Ynichume, Departamenduko diputatuarekin ezkondu zena.

Eskolak eginik Hazparnen, Larresoron, Akizen eta Bordoleuko "Tivoli" ikastegian, badoa Pierre muthiko gaztea Pariserat medikuntzako eskoletarat. Hauek bururatzen ditu 1899-an eta orduan heltzen zaio Herriaren deia. Lagun zonbaitek nahi dute baigorriat joanarazi.

Hazpandar adixkidek oihu egiten diote Hazparnetik. Han mediku zagon Duruty jauna hilik, jartzen da haren ordeztikanarian eta hasten medikuntzan 1900ean. Ondoko urtean buruan erosten da Jauregizaharrenea (oraiko posta) eta han segitzen bere lana.

1903-an agertu zuen bere burua lehen aldikotz, Prefetaren kontra jazarri zelarik, nahi ukhan zuenean Prefetak debekatu Eskual Herriko apezkeri katexima hurrei eskuaraz erakustea.

1904eko maiatzean Herriko bozak Saint Martin Harriague "Morroxko" auzapezaren listan jartzen da eta harekin Herriko etchean sartzen.

Hilabete baten buruko ezkontzen da Amelia Bartchart Amendug Langajeneko-arekin. Bi alaba badiztute, Mayalen eta Yenofa gaur gutartean aurkitzeko ohorea egin daukutena.

1905-ean Morroxko hiltzen da. Broussain presentatzen da auzapezgorat Riton notariaren kontra eta bigarren itzulian auzia eramanik jartzen da.

Urrian, Konseilu Jeneraleko bozak Broussain presentatzen auzapez alkian da Lanaidy-ren kontra. Lehen itzulian

anitzinean izanagatik ez da presentatzen bigarren aldian eta uzten kargua Larraidi-ri. Berehala, lehen bilkuran berean erakusten du, eskuararentzat zuen atxikimendua. Konseiluko laguna aipatzen diote bere bilkuretako hautuak agertzen tanto batzuren bidez. Alde diruak behar duten izkiriatu tanto horietan BA eskuaraz eta butzek EZ gure mintzairan.

Ordu berean, Morroxko-k utzirik 100.000 libera-ko legata humiari, hasten dira Ospitale berriaren neskatoen eskolaren altxatzea. Urthe undarean Frantziako gobernamen-duak hausten Eliza katolikoarekin zuen antolamendua eta kentzen ordu artino emaiten ziozkan laguntzak. Hala nola, Prefetak atheratzen diozkate "Fabrika" deitu Elizako batasuneri, ehortzketen egiteko deretxoa eta emaiten kargu hori herrier. Hortan ere oldartzen Broussain eta dilituatzen du bere konseiluarekin ehortzketak, geldituko direla familien gain anitzinean bezala.

1906etik 1908artean, bere kontseiluarekin egiten ditu hautu batzu baitezpadakoak agertuko direnak geroan:

Zonbait jabek galdeginik herriko oiharretan eremu zenbaiten erosteka, ihardokitzen diote eman ez direla lur horiek saldu behar banian bai ontu herriari eman dezaten mozkin hobra. Eta lotzen da zuhaitz landatzeari: seurxuripino-gorago.

Orduan du ere hasten konseilu jeneralarekin 2 urthe iraunen duen auzia, Hazparneko burdin bidearen gaintetik: Paueko biltzerak nahi zuen eraiki burdin-bide hertxi bat Donibane-Lohizunetik Perporade-raino Hazparnen gaindik. "Tramurray" deitzen duen mota-ko burdinbide hortan ez ziren ibiltzen ahalko jendeak baizik. Hazparneko konseiluak, aldiz, Broussain anitzineko nahi zuen Kanbo-ko burdin bidea luzoatua izan zadin Hazparneraino harat helduko zan treniek gauzak era karreatzeko gisan. Gataska honek erranen du 1908 artino. Azkenean Herriak amor emanen du banian bere baldintzak emanaz.

1908-tik 1914artino, Herriko bozetan osoki nagusiturik 1908-an eta 1912an segitzen du bai saila, zanitzen duela artoski lurriaren ontasuna: Paueko erakustokirat ereman nahi ukan zutelarik. Hazparneko Erromanoen hania, gogoregin zuen eta herrian begiratu. Honen gatik osoki idekia dago bere mendeari tokatzen diren gauza berrian muntatzen ditu

mainlamak jendendako Plaza berriko ondoan. Galdatzen du telefona Baionarat xuxen lotua izan zadin, errextasun gehi-
go izaiteko. Halaber nahi zuen kuriera otoz ekarria izan zadin
Hazparnerat eta ez zaldiz lehenago bezala, gisa hortan lante-
giek oren erdi bat lehenago ukhanen zutelakoan eta beraz
oren erdi hori irabaziko laneko. Berak, Haltxuko enekan,
Elhiarreko de Huiz jaunarekin muntatu zuen electrika emai-
tien zuen lehen mekanika.

Artean, 1910ean kontseilu jeneraleko bozetan presenta-
tzen da Lanaidi-ren kontua eta hunek begirutzen du bere
alkia.

1914-etik gala bururatu artinoko urthe tan erakusten du
bere grinarik handiena delalunitar behardunen laguntzea.
Hainitz gizon gerlan dira. Heien familia beharduner herriak
emaiten dakote laguntza berezia: 15 sos eguneko - Gula ondo-
nerat, Garat depretatuak galdeginik, buruak bozkatzen du
diruketa bat preso direnen laguntzeko. Honengatik ez ditu
ahazten herriaren eta herritarren beharra. Segitzen ditu
zuhaitz landatzeak —biden animatzeak. Jendetaz ere badu
achola: Galdatzen du ertora, Pau-eko eritigionar soldato joa-
na dena, herritar itzul dadin, Hazpandarren izpirituak solegi
ditzan, zula luze honej ilhunduak dituelakotz.

1918-an, gerlan hil izan diren Hazpandarren orhoitza-
pena gerrari janaikarazteko, Herriko gizonak delituatzen dute
orhoit-hari baten altxatzea. Broussain-ek artha atxikitzen du
hargintza honek eskualdun ageri bat izan dezan eta itzulian
itzuli eman arazten ditu eskualdun hilharrietako, hani bere-
ziak.

1919-ko unian —kontseilu jeneraleko bozak. Egundanio-
kotan Broussain Lanaidy-ren kontua— lehenaldikotz Brous-
sain nagusitzen da. Ondoko hilabetan, herriko bozetan ere
osoki eremaiten du auzia. Banian, lan ontsa egina maite bai-
tu, ez ditu beregani hartu nahi bi karguak eta mozten du
auzapezgoa bere lehen ordeari.

1920eko aphiliraren 27an, bapatean hiltzen da orthez-
eko garan bere familia-koen ikuzterat zoalarik.

Balitake segur oraino zornahi gauza aipatzea merezi luketenik Broussain-ek egin dituenetan: Plaza Berriko jargiak —mikantak— balorantzaren alde ibili dituen urhatsak (mahats landare amerikanoak sar arazten ditu, phzboxera zaitzaren zanaitzeko; aberen konkuretan, laugarren gareo bat eekatzen du eta bertze zombait holakoa). Bere herritar guziez achola handia zuen eta bethi zagon herrien zerbitzeko.

* * *

Horra, larri-larria, zer egin duen Hazparneren eta hazpandarren onetan. Garbiki errakusten daukute nor zen Broussain jauna, zer gogoetako gizona zen. Iduritzen zaut haren egintza guziak hiru erro badiztutala.

Lehena, gizonaren eta herriaren handitasuna egiten dituen gauza, ezin barreatuzko zuen atxikimendua. Eskuaren alde, geldi geldia jokatzeko zelarik. Erlisionearen alde denbora nahasi haietan beldurrik gabe agutzen zelarik. Bera herritar sehe eta beharduner bere laguntza ekartzen ziotelarik erakusten zuen zer axola zuen-bakotxearen eta herriaren nortasuna begiratzeaz, lehenagoko ohiduren atxikitzeaz, gizonaren izpirituarentzat baitezpadakoak direlaketz.

Honengatik osoki idekia zen bere denborako gauza berrier: elektrika, burdin bidea, telefona, kurriera otok ekartzea. Horiek denak molde berriak ziren orduko. Bere lurritar asko uzkur zauden molde berri horien alderat. Broussain jaunak berehala ohatzen da errextasun handia ekartzen ahal dutela laneko maneretan eta kuxian sar arazten ditu herrian. Segur, ez zuen Hazparnek, Broussain-en denboran merezitu-ko, ondotik eman dakoten azien-goitia. "Hazparne, bethi noizbait". Erakusten dauku zer moldetan ikusten duen bere herriaren geroa: laborantza laguntzen eta sustengatzen due-larik, lantegietako errextasun guziak bilatzen ditularik (gauzendako burdin bidea, kurriera-rendako otoak), oihanak ontu eta landatu dituelarik montzo zen eta ari zen "ekonomizta" bat bezala. Gogoan hartu eta hantu horiek egiten zituela due-la 70 urthe, ohar ditake orduko jende aintzin banio anitzinago zozala Broussain.

Hirugarren erroa ageri da, haste hastetik azken urthe-raini, eraman duen guduan bai Pregetaren, bai administra-

zionaren bai Kontseilu Jeneralaren kontua. Herriko Kontseiluko Deliberamenduetan irakur ditake uda 1912-eko agorri-laren 25an eskatu zuen Herriko etxetako harat-hunarak moldatzen zituen legea kanbiatu izan zadin eta galdatu herria athera zitazkunez administrazioenaren zangopetik. Ez zeza-ken onhar huniko harat-hunarak kanpotiarrek molda zizaten. Nahi zuen Hazparne beregain ikusi —bere zuzunen osoki jabe— bere gizonez zaindua.

* * *

Broussain auzapezak erakutsi badu zoin kasko handiko gizona zen, Broussain gizona zen oso ixila —espantu gutikoa— lagunkina barrian ez handikina. Hil ondoan, egunkarietan agutu ziren artikulu guzietan hitz berak aurkitzen ditugu: osoki gizona, gizon ona, xehea, ixila, gozoki eta lañoki denen zerbitzuko emaiten zena.

* * *

Ixila segur eta dudarik gabe sobera. Bartzela izan balitz ez zuten segur 50 urthez ahantziko bere herritarrek eta ixiltasun osoan utziko. Iduritzen zaut ordu litakela huts horren xuxentzea ez bakarrik egungo anuraldi hunen bidez banian emanek karrika edo Plaza bati hazpandar handi horien izena. Merezi duelakotz, bainan ere orhoit giten egin dituen hautuek nola argitu duten Hazparne-ren geroa eta haren urhatsu jarraitatzeko eginibidez uzten daukala.

Gora Hazparren

Gora Euskal Herria!

PIERRE BROUSSAINEN OMENALDIA

Hazparne, 1978 - IV - 16

Jean Haritschelhar

Andereak eta Jaunak,

Euskaltzainkide maiteak,

Egun ohoratzen dugun Ahazparneko seme eta euskaltzain zenak merezi du haundizki egiten diogun omenaldia. Bainan, egia erran, ez nuen uste, omenaldi hunen ideia sortu zelarik, hain haundi agertuko zitzaukula Pierre Broussain. Zer ginakien orai artio: Bai, Ahazparneko alkate eta kontseilari jeneral izana zela, bai ere Euskaltzaindiko lehenbiziko lagunetarik. Bainan badu orai 58 urte hil izan dela eta denborak bere itzal ahanzkorra hedatzen du denetan.

Idazlek beti herexa zerbait uzten dute beren ondotik. Gauza guti aurkitzen dugu Pierre Broussain-en lanetan, nahiz utzi dituen artikuluek baduten beren balio berezia. Zorionez maite zuen Pierre Broussain-ek atxikitzea ukaiten zituen gutunak. Bere bizi guzian atxiki ditu, haren alarguntsak halaber, eta —nolako ait'amak halako alabak— gauza sakratu bat bezala egon dira gutun horiek Jenofa Broussain-Leroy anderearen etxean. Gure eskuetarat etorri dira beraz orduan bizi ziren euskaltzale kartsuen gutunak hala nola Azkue, Sabino Arana Goiri, Koldo Eleizalde, Aranzadi, Lacombe, Hiriart Urruty, Etxepare medikua, Guilbeau eta bertze.

Eskerrak beraz bihotzaren erditik Pierre Broussain zenaren bi alaberi eta, gutartean baititugu, ohora ditzagun beren aitaxi eta beren aitaren orhoitzapenari erakutsi dieten errespetua eta amodioaren gatik.

Atseginekin eta halako gose batekin irakurtu ditut gutun horiek. Ez daukitzuet denak aipatuko. Hautatu ditut zenbait, bereziki Resurrección María de Azkue-renak. Ez dakigu nola sortu zen bien arteko adixkidetasuna bainan erran dezakegu izan dela bi jaun horien artean atxikimendu segur eta leial bat, ezin hautsizko adiskidetasuna. 1899tik eta 1920 artio elgar ikusi dute ardura, eta elgarretarik urrunduak zirelarik gutunek sortzen zuten sekulan bururatzen ez zen elgar hizketa.

1899-1920: 20 urte horien ixtorioa edo kondaira agertzen zauku: zer ziren orduko euskaltzaleen hezkak eta griñak, zer ziren ere heien esperantzak, zer ziren azkenean heien eztabaidak.

Badakit aintzinetik ene egungo mintzaldia, mintzaldi xume bat bakarri dela. Erran nahi dut gauzak ikusiko ditudala gaingiroki, xehetasunetan sartu gabe. Erakutsi nahi nuke bakarrik, gutun horien bitartez, zer euskaltzale suhar, zer euskaltzain garbi izan den Pierre Broussain.

Norbaitek, egun batez, behar luzke orduko euskaltzaleen gutunak bildu eta heietan bereziki Broussain-enak, idatz bai-lezake orduan XXgarren mende hastapeneko ixtorioa, ez kanpotik agertzen zauzkun gertakariak, bainan egiazko ixtoria, ez axaletik bainan bai barnetik, *la intrahistoria*, hala deitzen baitzuen Unamunok jenden eta populuen kondaira, nola bizi ziren, zer pentsazen zuten, zer zaukaten gogo-bihotzetan.

Badu zonbeit urte Azkuek irabazi duela Bizkaiko diputazioak sortu duen Euskal Katedra. Langile porrokatua da Azkue, euskal gauzetan osoki emana; denbora berean bi lan haundi baditu egiteko: euskal kantuen biltzea eta euskal hiztegia. Bi obra horien bururatzeko behar du Pierre Broussainen laguntza.

Euskal kantueri buruz Azkue-k aipatzen ditu ipar Euskal Herrian bildu dituenak: "*Barda amets egin dut*", Lekuinen ikasia Broussain-ekin zabilalarik herriz herri Ahazparneko inguruetan eta ere "*Mendekoste bestetan*" (1900-V-22). Denbora pasatzen da eta beste gutun batean idazten du badituela bilduak 1.020 kanta eta lerrokatzen dituelarik kantuak entzun dituen herrien izenak heldu da lehen Ahazparne, bigarren Otxandio, hirugarren Orió (19.-XII-4). Beste batean dio 1.105 aire badituela eta 300 bat gehiago bildu nahi luzkela.

Ahazparne lehen: ez dea aitortzea zer zorretan dagon Broussain adixkidearekin.

Hiztegia: Lehenbiziko gutunetan ez du bertzerik aipatzen Azkuek: "Erakutsiko deusudaz nire iztegi onen zirriborrak" galdegiten diola joan dadin Donostiako agorriko bestetarat 1899ean. Eskatzen dio ere galdegin dezan Daranatzi Duvoisin-en hiztegia. Broussain-ek behar ditu bildu hitzak Ahazparneko euskalkian eta galdez ari zaio kasik letra bako-txean. Ez du konprenitzen Azkuek baduela bertzerik egiteko haren lagun onak eta nahi luke ar dadin hura bezala euskarari osoki emana: "Asi como yo soy poco o nada confesor (no me siento en el confesionario) para ser más bascófilo, así Vd. para ser más bascófilo debiera Vd. ser menos doctor. No digo matador..." (1900-XI-21). Badaki —alfer eta nagi deitzen due-larik— zor haunditan dagola halere. Hor daukagu egiazko fro-ga idazten diolarik 1901 eko urriaren 6 an: "Quiere Vd (pero para ello tendrá Vd. que dejar de ser Pierre Loti) que el invierno del año 1902 empecemos los dos a imprimir en París un diccionario basco-español francés? Venderíamos la edición a algún gran editor de París como Gardnière (sic), Aschette (sic), etc... que tienen gran comercio de libros en la América del Sur. Y si no pudiéramos vender bien la edición (que sería lo mejor) la alquilaríamos repartiendo a mitades los gastos y las ganancias. AZKUE y BROUSSAIN o BROUSSAIN y AZKUE (como le pareciere mejor) serían los autores de la obra.

A parte del gran bien que se podría hacer a la lengua tendría yo verdadera satisfacción en que así como los nombres de Cástor y Pollux corren siempre juntos en el firmamento apegados a dos estrellas, así nuestros nombres corriesen siempre unidos apegados a este libro en el humildísimo cielo de la literatura vasca."

Amentsa behar bada, bainan badakigu Azkuek bururatu duela hasi zuen lan ikaragarria. Hortarako zazpi Euskal Herriak iragan ditu eta beti Ahazparneko Broussain-en etxea bere etxea zaukan. Irakurtu behar dira Azkuek emaiten dizkion eskerrak, haren bitartez ezagutu baitzuen Constantin Atharraztarra.

1903-tik harat bilatzen du irakorla bat Azkuek. Denetarat idazten du, bereziki dakielarik Bizkaiko diputazioak pagatuko diola parte bat bederen (25.000 peseta). Pasatzen ditu 4

egun Ahazparnen, Tours, Albi, Bruges, Fribourg eta Ratisbonne-rat joan aintzin.

Galdegiten dio Broussain-i idatz dezon Larousse etxeari. Azkenean hautatzen du Mame etxea Tours hirian dagona. Han biziko da zonbait hilabete 1904 ean. Broussain-en beharra senditzen duelarik galdegiten dio jitea eta Broussain badoa Tours-erat han pasatzen dituela egun batzu.

Bertze aurpegi bat ere badu Broussain-ek eta juja deza-kegu zer bihotz oneko gizona zen igortzen diolarik Azkueri 2.000 libera, diru beharretan baitzagon (1904-III-27). 1905 ean eskerrak bihurtzen dizkio Azkuek aipatzen dituela iragan urteko 2.000 liberak eta egun hetan hartu dituen bertze 2.000 libera. Eta agertu zen Azkue-ren hiztegia. Ez duzue uste sustengatzaille bezala agertu zela Pierre Broussain? Nork jakinen zuen hori ez balu bere gutunetan Azkuek berak salatu?

Bertze kezkarik bazuten Azkuek eta Broussain-ek. Nahi zuten Akademia sortu ez baitzen oraino Euskaltzaindi hitza sortua. 1900 garren urtean solas hori derabilate. Mme. D'Abbadie, Antoine d'Abbadie-ren alarguntsari egiten diolarik bisita Azkuek, pentsatzen du zer bait aterako dela Akademia-ren onetan (1900-IV-6). Badakigu zer solas-aldia ukan duen Mme. d'Abbadie-rekin, nola aipatu dituzten euskaltzainen izenak, pagatuko dituela gastuak diputazioen baimenak eta laguntzak ukanez geroz. Abbadian pasatzen ditu 15 egun eta handik idazten du: "Ona ni hemen zabal zabal nai bano obeto, archeveque bat eginik". Eta bururatzen du gutuna izenpetuz: Abbadiako apezpikua. 1901 ean biltzen dira Euskaltzaleak Hendaian. Ez niz sartuko orduan izan ziren eztabaidetan bainan hor daude lekuko Azkue, Guilbeau eta Arana Goiri-ren gutunak. Eta gero Hondarrabiko (H ekin idazten du Hondarrabia Sabinok) biltzarra antolatzen dutelarik erakusterat emaiten du Azkuek ez dela ados Arana Goirik nahi duen botazioarekin, diolarik: "Beraz nere atezaiak ere, atezaitzea utzi gabe, erabaki dezake zer egin behar dugun" (1902-II-3).

Eusko ikaskuntza sortzen delarik Broussain hautatzen dute buruzagi ordezko bezala Urquijo-rekin. Bilatzen ditu ipar Euskal Herrian batasun horretako batzarkideak eta nahiz Lacombe eta Frederic de Saint James ez diren ados Broussain-ekin, hunek nahi du izan zubi bat bezala mugaren bi aldetako euskaldunen artean, hala izana baita bere bizi guzian.

Hortakotz hego Euskal Herriko lau diputazioek erabaki zutelarik Euskaltzaindiaren sortzea berehala Broussain-en izena agertzen da. Zendako beraz ez irakur Azkue-ren gutuna, frantsesez idatzia hori, bertze guziak euskaraz edo españolez direlarik:

“Aujourd’hui, je me propose de vous dire quelque chose sur notre Académie... La deuxième réunion préparatrice et constituante a eu lieu avant hier au Palais de Bizcaya.

Les Académiciens chargés de nommer les autres huit pour former ensemble la section philologique sont: Campión, Eleizalde, Urquijo et bibi: je n’en ai que 4 candidats: le maire de Hasparren, le P. Olabide de Vitoria, le P. Azpiazu (linguiste savant)) et Agerre de Pampelune.

Pourriez vous m’en indiquer deux de la région basque française? Daranatz et Constatin sont-ils philologues? Lacombe connaît-il bien le basque? Est-ce qu’il le parle? Les conditions approuvées par les congressistes d’Oñate pour être académicien sont: que les candidats soient basques de race et de langue. Auront-ils suffisamment de loisir pour s’occuper sérieusement d’affaires de l’Académie? On se réunirait à Saint Sebastien tous les 15 jours sauf 2 mois à l’été.”

Euskaltzaindiaren lehen kezka: euskara bateratu edo batu bat beharrezkoa dela. Galdegiten diote beraz Campión eta Broussain-i egin zezaten txosten bat huni buruz. *Euskara* deitzen den Euskaltzaindiaren agerkarian agertu zen 1922 an baina irakurtua izan zen 1920 eko apirilaren 24 ean.

Broussain-ek jadanik epailaren 2 an erakutsi zuen bere helburua orai guk euskaltzain eta euskaltzaleek dugun amentsa eta xedea baita: “L’Académie Basque, fermement résolue à faire de l’euskara une langue nationale parlée par toutes les classes sociales du Pays Basque, réussira à constituer une langue littéraire unifiée, une langue de civilisation qui, grâce aux écoles et aux collèges, deviendra au bout de deux ou trois générations, la langue commune de tous les Basques”.

Holako hitzak —atzokoak, egungoak eta biharkoak— entzunez geroz nork uka dezake ez zela Broussain egiazko abertzalea? Bi etsenplu gehiago: Lehena: Azkuek emaiten dio Broussain-i “berri txar bat”, Sabino Arana Goiri preso dagoe-la igorri diolakotz Rossevelt-i denek ezagutzen duten telegra-

ma famatu hura. Zer egiten du Broussain-ek: idazten dio Sabinori. Zer bilakatu den gutun hori ez dakigu. Dakiguna da Azkueren ganik bere gutunetan "Gaur edo biar elduko da zure *carte de visite* Sabino-ren eskuetara (1902 ko ekainaren 6 an) eta bi egun berantago "Zure *carte de visite* eldu da Sabinoren eskuetara".

Bigarrena: Azkuek zorionak igortzen dizkio Broussain-i Ahazparneko alkate egin zutelarik eta aipatzen dio nola beharko duen ezarri frantses hiru koloretako gerrikoa. Eta segitzen du erranez: "Asi como los penitentes se ciñen debajo de fajas de lana cilicios de hierro, Vd. en penitencia de la faja exterior deberá Vd. de ceñirse por dentro una cinta con los colores nacionales vascos".

Mintzaldi hunen hastapenean nion ez nuela uste, omenaldi hunen ideia sortu zelarik, hain haundi agertuko zitzaukula Pierre Broussain. Nihaur miraturik nago ikusi dutalarik zer herri gizona izan den, zer euskaltzale suharra, zer euskaltzain argia eta bikaina, zer abertzalea ere. Holako gizonek ez dute merezi ahantziak izaitea, horiek baitira gure ixtoriaren parte bat eta eginbide dugulakotz ixtoriaren gure gantzzea.

• Ager dadila egungo omenaldia, Pierre Broussain-en eta Euskal Herri osoaren ohoretan.

PIERRE BROUSSAINEN OMENALDIA

Hazparne, 1978-IV-16

Janpierre Larremendi

Maddalen Chevalier anderea,
Jenofa Leroy anderea,
Euskaltzain jaunak,
Jaunak, Andereak,

Duela urte bat, hemen berean ginauden, Euskaltzaindian sartu berri Hazpandar bati omenaldiaren egiteko. Aipatu ginituen orduan, aintzinagoko denboretan, Euskararen alde agertu diren Hazpandarrak. Heietarik lehena edo lehenetarik bat, Pierre Broussain jauna, Euskaltzaindia moldatu zuten hamabi gizonetarik bat, Hazparneko auzapez egona. Aitortu behar dut, hori jakina gatik, Pierre Broussain aipatzean, ez nuela asmatzen ere zoin aberatsa zen haren nortasuna, zoin barna utzi duen bere hatza Hazparneko harat-hunatetan, zoin baitezpadakoak izan diren Euskal mintzairaren alde ibili dituen urhatsak. Ez da ene solasa izaneren Euskararen alde egin dituenak aipatzea. Zonbait hitzez nahi nuke bakarrik orroitarazi nor zen Pierre Broussain, nola 14 urtez auzapez egon delarik, jokatu den bere herriaren onetan, zer sendimendu eta ideiek sustengatu duten haren obra.

1859-eko agorrrilaren 5-ean sortu zen Pierre Broussain, Hazparne Barrandegian. Bere aita Bartolo Broussain, amerikano ohia, hila zen lehentxago, bere ama Marie Salagoity, sortzez Kanboarra. Baziren 5 haurride, 4 anaia eta arreba bat, Guichenné departamenduko deputatuarekin ezkondu zena. Eskolak eginik, Hazparden, Larresoron, Akizen, eta Bordaleko "Tivolín", badoha Pierre Broussain mutiko gaztea Pariserat, medikuntzako eskoletarat. Hauek bururatzen ditu 1899-an eta orduan heltzen zaio Herriaren deia. Lagun zonbaitek nahi dute Baigorrrirat bildu, Hazpandar adixkidek oiho

egiten diote Hazparnetik. Han mediku zagon Durruty jauna hilik, jartzen da haren orde Pikasarrin eta hasten medikuntzan 1900-ean. Ondoko urtean berean erosten du Jauregizaharrena (oraiko posta) eta han segitzen du bere lana.

1903-an agertu zuen bere burua lehen aldikotz, prefetari jazarri zelarik, hunek nahi ukan zuenean Euskal-Herriko apezkeri debekatu katixima haurrer euskaraz erakustea.

1904-eko maiatzean Herriko botzak: Saint-Martin Harriague, "Morroxko" auzapezaren listan jartzen da eta harekin Herriko etxean sartzen. Hilabete baten buruko ezkontzen da Amélie Baratchart Amenduze Larregoyenekorekin. Bi alaba badituzte, Maddalen eta Jenofa gaur gutartean aurkitzeko ohorea egin daukutenak.

1905-ean Morroxko hiltzen da. Broussain presentatzen da auzapezgorat, Ritou notariaren kontra eta bigarren itzulian auzia eremanik jartzen da auzapez alkian. Urrian kontseilu jeneraleko botzak: Broussain Larraidy-ren kontra. Lehen itzulian aintzinean izanagatik, ez da Broussain presentatzen bigarren aldian eta lekua uzten dio Larraidy-ri.

Herriko etxean, lehen bilkuran berean erakutsi zuen auzapez berriak euskararentzat zuen atxikimendua: bere kontseiluko laguneri aipatzen diote beren bilkuretako hautuak agertzea tanto batzuen bidez. Alde direnek emanen dute BA euskaraz izkiriaturik duen tantoa eta bestek EZ izkiriaturik duena.

Orduan ere Morroxkok utzirik 100.000 libera legata herriari, hasten dira ospitale berriaren lanak eta neskatokoen eskola. Urte hondarrean Frantziako gobernuak hausten ditu Eliza Katolikoarekin zituen antolamenduak eta kentzen ordu artino emaiten ziozkan laguntzak: Prefetak kendu nahi dio Elizako "fabrika"-ri ehorzketak egiteko dretxoia eta eman Herriari. Hortan ere oldartzen da Broussain eta deliberatzen du bere kontseiluarekin ehorzketak geldituko direla familien gain "aintzinean bezala".

1906-etik 1908-artearen egiten dira hautu batzu baitezpadakoak agertuko direnak geroan:

Jabe batzuk galdeginik herriko oihanetan eremu zonbaiten erostea, ihardokitzen diote erranez ez direla lur horiek saldu behar bainan bai ontu, herriari eman diezoten mozkin

hobe. Eta lortzen da auzapeza zuhaitz landatzeari herri-lurretan, xurxuri, pino eta pago.

Orduan da hasten, bi urte iraunen duen burdin-bidearen auzia, kontseilu jeneralarekin: Pabeko biltzarrak nahi zuen burdin bide hertsu bat ezarri Donibane Lohitzunetik Peihoraderaino, Hazparnen gaindi, "Tramway" mota horrek etzuen erabiliko jenderik baizik. Hazparneko kontseiluak nahi zuen Kanboko tren-bidea luza zadin Hazparneraino, gauzak ere erabiltzeko gisan. Gataska hunek iraunen du 1908-artino. Azkenean herriak amor emanen du bainan bere baldintzak emanez.

Herriko botzetan osoki nagusiturik 1908-an eta 1912-an, Broussain auzapezak segitzen du bere saila 1914-artino: zuhaitz landatze, kartieretako eskolen eraikitze, behardunen laguntze, zainduz beti artoski herriaren ona. Pabeko erakustokirat ereman nahi izan zutelarik Hazparneko "Erromanoen harria", gogor egin zuen eta herrian begiratu delako harria.

Horren gatik osoki idekia zagon Pierre Broussain mendeari tokatzen ziren gauza berriak: muntatzen ditu mainu publikoak Plaza-Berriko ondoan. Galdatzen du telefona Baionarat xuxen lot dezaten. Erreztasun gehiago izateko eta lan-tegiek oren erdi bat irabazteko nahi du kurriera hel dezaten, ez zaldiz lehen bezala, bainan otomobilez. Berak, de Heriz Elharrereko jaunarekin, muntatu zuen ere elektrika emateko lehen mekanika herrian.

Anartean, 1910-ean kontseilu jeneraleko botzetan presentatu zen Larraidy-ren kontra, bainan hunek begiratu zuen bere albia.

1914-etik gerla bururatu artinoko urtetan Pierre Broussain-ek erakutsi zuen bere griñarik handiena zuela herriko behardunen laguntzea. Etxeko gizonak gerlan direlarik, herriak emaiten dio familia behardunari 15 sos eguneko. Gerla hondarrerat, Garat deputatuak galdeginik, preso direnen laguntzeko herriak bozkutzen du diruketa bat. Ez dira horren gatik ahanzten herriaren beharrak: Zuhaitz landatzeak egiten dira, bideak antolatzen. Jendetaz ere baitu axola, kontseiluak galdatzen du, Pabeko eritegirat soldado joana den herriko erretora itzul dadin, Hazpandarren izpirituak soleitzeko, gerla luze horrek ilundu baititu.

1918-an gerla bururatzean, gerlan hil diren hazpandarraren orhoitzapenetan, herriko gizonek deliberatzen dute orhoit-harri bat eraikitzea. Broussain-ek arta hartzen du haragintza horrek euskaldun itxura bat izan dezan eta itzulian-itzuli emanarazten ditu euskaldun harri bereziak.

1919-eko urrian kontseilu jeneraleko botzak, egundainokotan Broussain Larraidy-ren kontra. Broussain nagusitzen da oraikoan. Ondoko egunetan ere herriko botzetan oraino osoki eremaiten du auzia. Bainan lan ontsa egina maite duelakotz, ez ditu bere gain hartu nahi bi karguak eta auza-pezgoa uzten dio bere lehen-ordeari. 1920-eko apirilaren 27-an, bapatean hiltzen da Pierre Broussain, Orthez-eko garan, etxekoen ikusterat dohalarik.

Balitake segur oraino zernahi aipatzekorik Broussainek egin dituenetarik: Plaza-Berriko jargiak, inkantak, laborantzaren alde ibili urhatsak (mahats landare amerikanoak sartu baititu "phylloxera"ren kaltea garaitzeko). Hots, bere herritar guzietz axola zuen eta bazagon beti heien zerbitzuko.

Horra beraz larri-larria zer egin duen Pierre Broussainek Hazparneren eta Hazpandarren onetan. Garbiki ikusten dugu nor zen gure auzapeza eta zer gogoko gizona zen. Iduritzen zait haren egintza guzietz hiru erro badituztela.

Lehena, gizonaren eta herriaren handitasuna egiten dituzten gauza guzientzat zuen ezin-barriatuzko atxikimendua: Euskararen alde geldi geldia jokatzeko zelarik, Erlisio-nearen alde egun nahasi hetan agertzen zelarik, bere herritar xehe eta beharduner laguntza ekartzen ziotelarik, beti erakusten zuen zer axola zuen herriaren eta baktxaren nortasuna begiratzeaz.

Horren gatik osoki idekia zagon bere mendeko beharordu berrier: Elektriak, burdin-bide, telefona, horiek oro molde berriak ziren ordukotz eta herritar asko uzkur zagon molde berriari. Broussain aldiz berehala ohartzeko da erreztasun handiak ekartzen ahal dituztela horiek orok eta kuxean ekartzen ditu herrirat. Segur etzuen orduan merezituko Hazparne herriak ondotik eman dioten izen-goitia "Hazparne beti Noizbait". Gogoan hartuz duela 70 urte Broussainek egiten zituen hautuak erran dezakegu orduko aintzinago zohala eta zinez "ekonomista" bat bezala ari zela.

Hirugarrenekorik, haste-hastetik eta azken bururaino ageri da bai prefetaren, bai Administrazioearen, bai Kontseilu Jeneralaren aintzinean xutik zagola Hazparneko auzapeza. Etzezaken onhar kanpotiarrek erabil zetzaten herriko harat-hunatak. Nahi zuen herria bere gain ikusi, bere zuzenen osoki jabe, bere gizonak zaindua. Herriko Kontseiluko deliberamenduetan, 1912-eko agorrilaren 15-ean irakur ditake, herri legeak aldatuko direlarik beharko direla herriak atara administrazioearen eskupetik.

Broussain auzapezak erakutsi du zer kaskoko gizona zen, bainan bestalde oso ixila zen, espantu gutikoa, lagunkina bainan ez handikaria. Hil ondoan, egunkarietako artikulua guzietan hitz berdina irakurtzen ditugu: "osoki gizona", "gizon ona", "xehea", "ixila", "gozoki eta lañoki denen zerbitzuko zena".

"Ixila" segur eta dudarik gabe sobera. Bestela izan balitz etzuten bere herritarrek 50 urtez ahantziko eta bere ixiltasunean utziko. Iduritzen zait ordu litakeela ixiltasun hortarik ateratzea ez bakarrik egungo omenaldi hunen bidez bainan karrika edo plaza bati emanaz hazpandar handi hunen izena. Merezki du orhoit gaiten nola egin dituen hautuek argitu duten herriaren bidea eta bere urhatser jarraikitzeke eginbidea uzten daukula.

Gora Hazparne,

Gora Euskal Herria!